
GROTIUS ALS UITLEGGER VAN DE BIJBEL, SPECIAAL HET NIEUWE TESTAMENT

Wie in 1983 de recentste editie van de gangbaarste uitgave ter hand neemt van het Griekse Nieuwe Testament, de 26ste editie van Nestle-Aland, treft in het kritisch apparaat tweemaal de naam van Grotius aan: bij Gal. 2:1 en 1 Thess. 4:6. De hier vermelde conjecturen* van Grotius herinneren tot op de huidige dag aan het belangrijke kritische en exegetische* werk dat Grotius aan het Nieuwe Testament heeft verricht. Toch weerspiegelt de vermelding van Grotius' naam op de twee genoemde plaatsen slechts zwak de grote reputatie die hij als uitlegger van het Nieuwe Testament geniet. Zijn *Annotationes* op het Nieuwe Testament vormen inderdaad de belangrijkste verklaring van het Nieuwe Testament uit de 17e eeuw en de enige nog geregeld geraadpleegde commentaar uit die tijd.

Aan zijn aantekeningen op het Nieuwe Testament begon Grotius te werken tijdens zijn gevangenschap op Loevestein (1619–1621). Hij hoopte toen nog zijn verklaringen te kunnen bijdragen aan een veeltalige uitgave van het Nieuwe Testament. Thomas Erpenius, die van 1613 tot 1624 aan de Leidse universiteit onderwijs gaf in Arabisch en andere oosterse talen, was van plan deze uitgave te verzorgen onder de titel *Tabernaculum Domini nostri Jesu Christi*. Dit project leed echter schipbreuk. Later, vooral vanaf 1638, zette Grotius het werk aan zijn aantekeningen op het Nieuwe Testament met grote ijver voort.

In 1641 verschenen zijn *Annotationes in libros Evangeliorum*, niet te Parijs, maar bij J. en C. Blaeu te Amsterdam. Een handgeschreven exemplaar van een deel van dit werk, niet door Grotius geschreven, maar wel door hemzelf voorzien van allerlei toevoegingen en verbeteringen die ook in de gedrukte editie zijn opgenomen, is bewaard gebleven en behoort nu tot het bezit van de Universiteitsbibliotheek in Leiden. De met grote krachtsinspanning voltooide *Annotationes in Acta Apostolorum et Epistolas Apostolicas* alsmede een derde deel met aantekeningen op de katholieke brieven en Openbaring, konden pas na Grotius' dood (1645) verschijnen, te Parijs in 1646 en 1650. Tevens voltooide Grotius in zijn laatste levensjaren aantekeningen op het gehele Oude Testament. Deze verschenen in drie delen te Parijs, in 1644.

Om het belang van Grotius' *Annotationes* te kunnen begrijpen moet men weten, hoe in de toenmalige commentaren het Nieuwe Testament gewoonlijk werd uitgelegd. Ten eerste gingen 17e-eeuwse commentatoren ervan uit, dat het Nieuwe Testament voornamelijk bestemd was, niet voor lezers van de eerste eeuw n.C., maar voor 17e-eeuwse lezers. Ten tweede zagen toenmalige commentatoren de geschriften van het Nieuwe Testament niet als bron van informatie over het denken en leven van de vroege kerk, maar als bewijsmateriaal voor hun eigen dogmatisch-theologische opvattingen. Het doel van 17e-eeuwse exegeten was, met de oude teksten een modern leerstellig systeem te onderbouwen, en de leersystemen van andersdenkenden te bestrijden. Het door een commentator verdedigde leerstelsel maakte er daarbij aanspraak op de theologische waarheid te zijn. Bij gevolg was de toenmalige exegete niet beschrijvend van aard, maar leerstellig en polemisch: exegeten betoogden aan de hand van oude teksten wat hun tijdgenoten godsdienstig voor waar en onwaar moesten houden. Zij poneerden en bewezen dogmatische stellingen, bestreden die van anderen, maar verdiepten zich niet in de bedoeling die de teksten voor hun oorspronkelijke auteurs en gehoor hadden gehad. Een commentator zei niet: Paulus bedoelt dit, of: Lucas beoogt dat, maar: deze plaats bewijst (b.v.) dat de wereldlijke overheid haar macht van God heeft en dat de wederdopers ten onrechte het gezag van de overheid verwerpen. Zulk een onhistorische, dogmatische houding vindt men evenzeer bij Rooms-Katholieken als bij Lutheranen, en bij de meeste Remonstranten evenzeer als bij Contra-Remonstranten. Het was de houding van alle theologische exegeten.

Het probleem van de dogmatische interesse en bedoeling waarmee de exegete bedreven en de commentaren geschreven werden is tweërlei. In de eerste plaats waren de interpretatie en commentaren, die van deze uitlegging het resultaat waren, sterk confessioneel gebonden. Verklaringen van de bijbel waren in de 17e eeuw uitgesproken Rooms-Katholiek, Luthers, Calvinistisch, Remonstrants of Sociniaans*, doordat zij de theologieën van die respectieve richtingen

moesten stutten en bevestigen. In elke confessionele traditie gold de verklaring van alle andere tradities als onjuist en vaak als ketters of zelfs antichristelijk. Aan de geldigheid van deze interpretaties waren dus ernstige beperkingen gesteld, en daardoor ook aan de bruikbaarheid van de commentaren. In de tweede plaats maakten binnen de confessionele tradities de theologieën een gedurige ontwikkeling door. De problemen en tegenstellingen van 1620 waren andere dan b.v. in 1650 en 1675. Gomarisme, Coccejanisme en Voetianisme, om slechts enige verschijningsvormen te noemen van het Calvinisme, vormden aparte theologieën en daarbij behoorden weer aparte bijbelcommentaren. Zo waren ook binnen de onderscheiden tradities de commentaren zeer tijdgebonden. Geen exegeet kijkt nu nog in de commentaren van Arminius, Coccejus of Witsius.

Grotius' bijbelverklaring nu staat niet in de traditie van de theologische exegese, maar in die van de filologische* annotatie, zoals die sinds de 15e eeuw bedreven werd door taalkundig en historisch geïnteresseerde christen-humanisten. In de *Annotationes* van Grotius heeft het genre zijn bekroning gevonden. De vraag is: waardoor. Hierop is meer dan één antwoord te geven.

1. De *annotationes* van Grotius' voorgangers hadden doorgaans een beperkt doel of althans een beperkte functie. Lorenzo Valla (ca. 1406–1457) schreef zijn aantekeningen om gebrekkig vertaalde of foutief overgeleverde passages in de Latijnse Vulgata te signaleren. Erasmus schreef de zijne om zijn nieuwe Latijnse vertaling van het Nieuwe Testament toe te lichten en te rechtvaardigen. Drusius wees in zijn annotaties vooral op de overeenkomsten tussen Nieuwe Testament en joodse literatuur. Daniël Heinsius schreef zijn aantekeningen, getiteld *Exercitationes sacrae*, om de vertaling en aantekeningen van Beza te kritiseren, om het specifieke karakter van het semitiserend Griekse idioom van het Nieuwe Testament te belichten, en om de exegese van de kerkvaders voor het verstaan van het Nieuwe Testament dienstbaar te maken. Weer anderen, zoals Peter Kirsten en Louis de Dieu, vergeleken in hun aantekeningen het Nieuwe Testament met oude oosterse

vertalingen om daardoor licht op de tekstoverlevering en de betekenis van bepaalde passages te werpen. Zo had elke annotator zijn eigen oogmerk, maar ook zijn eenzijdigheid. Grotius biedt van al deze benaderingen een gelukkige, evenwichtige combinatie: hij is de veelzijdigste van allen.

2. Een nadeel van het genre *annotationes* was, dat hierin geen doorlopende commentaar op de volledige bijbeltekst gegeven werd, maar alleen opmerkingen bij verspreide plaatsen. Waar de annotator niets op te merken had, ging hij aan hele verzen en zelfs langere stukken voorbij. Deze onsystematische aanpak was precies wat de *annotationes* van de formele commentaar onderscheidde. Van het onderscheid waren de annotatores, ook Grotius, zich altijd scherp bewust. Grotius echter annoteerde vrijwel alle verzen van het Nieuwe Testament en daarvan zóveel woorden, dat hij daardoor het genoemde tekort van het genre *annotationes* verregaand ophief.

3. Ondanks de grote rijkdom aan materiaal die Grotius biedt blijft zijn toelichting steeds sober en beknopt. Ook dit maakt de *Annotationes* van Grotius hoogst bruikbaar.

4. Beslissend is natuurlijk de hoge kwaliteit van wat Grotius in zijn aantekeningen aanbiedt. Een opvallend gelukkige hand heeft hij in het kiezen van werkelijk relevante illustratieve gegevens uit de antieke literatuur. Zijn belezenheid is indrukwekkend, en hij weet haar gemakkelijk ten nutte te maken. Met fijn gevoel en onderscheidingsvermogen citeert hij het toepasselijkste uit zowel de Griekse en Latijnse literatuur als die van de rabbijnen en kerkvaders. Ook in kritische zin en onafhankelijkheid van oordeel onderscheidt Grotius zich gunstig van andere 17e-eeuwse uitleggers.

Slechts enkele voorbeelden van Grotius' aantekeningen kunnen hier gegeven worden. Bij Luc. 4:8 merkt Grotius op, dat Jezus' woorden 'Ga weg, achter mij, Satan', zoals ze voorkomen in de algemeen aanvaarde Griekse tekst en daardoor ook in de Statenvertaling, een latere toevoeging is. Voor de kortere tekst, zonder de geciteerde woorden, getuigen, aldus Grotius, de Vulgata, de Syrische vertaling en bijbelcitatens bij Origenes en Ambrosius. Pas naderhand is de Griekse tekst uitgebreid, door aanpassing aan de parallel Matth.

4:10 en plaatsen als Matth. 16:23 en Marc. 8:33. Een uitstekend kritisch oordeel, getuigend van goed tekst-historisch besef. Moderne edities laten de gewraakte woorden weg. Het verdient hier vermelding, dat Grotius als eerste op ruime schaal lezingen uit de 5e-eeuwse Codex Alexandrinus, toen sinds kort in Engeland, in zijn *Annotationes* heeft meegedeeld. Ze waren hem doorgegeven door Patrick Young, bibliothecaris van de Engelse koning. Zo werden voor het eerst tal van zgn. Egyptische lezingen, afwijkend van de algemeen gangbare Byzantijnse lezingen, voor een breder publiek toegankelijk. Grotius' tekstkritische informatie en oordelen zijn spoedig uit zijn *Annotationes* overgenomen en in de grote wetenschappelijke bijbeluitgave die bekend staat als de Londense Polyglot* afgedrukt.

In Rom. 14 en I Cor. 8 en 9 gebruikt Paulus het woord 'zwakken' in de eigenaardige betekenis van: mensen die zich uit godsdienstige scrupules in geweten nog niet vrij achten tot het opgeven van bepaalde rituele levensregels, onverlichten. In de Griekse taal vóór Paulus is dit gebruik van 'zwakken' onbekend. Maar Grotius wees bij Rom. 14:1 op de schitterende parallel bij Horatius, *Satire I, IX*, 68–71, waar het woord 'zwakke' inderdaad voorkomt in de zin van 'angstvallig scrupuleus' en in een context waarin van nauwgezette Joodse sabbatsviering sprake is. Zo haalde Grotius Paulus' taal uit haar isolement.

Van groot belang is, dat Grotius als eerste de nauwe verwantschap in taal, voorstellingen en gedachten tussen de Hebreeënbrief en Philo van Alexandrië heeft gesignaleerd.

Op literair-kritische gronden betoogde Grotius, dat in Openbaring stukken bijeengebracht zijn die dateren uit verschillende perioden, en dat II Thess. eerder geschreven is dan I Thess. Van belang is hier niet de inhoud van Grotius' veronderstellingen, maar zijn methode. Hij trachtte de boeken van het Nieuwe Testament te begrijpen als exponent van de tijd waarin ze ontstonden; daartoe toetste en herzag hij de traditionele opvattingen over hun ontstaan aan de hand van andere bekende historische gegevens.

Niet alles in Grotius' *Annotationes* getuigt reeds van dezelfde kritische zin. Hij deelt met zijn tijdgenoten b.v.

de diep gewortelde neiging om voor tegenstrijdigheden tussen parallelle berichten in de evangeliën, en tussen Paulus en Handelingen, harmoniserende oplossingen te bieden. Zijn conjectuur 'vier' in plaats van 'veertien' in Gal. 2:1 is er een voorbeeld van: ze beoogt identificatie van de hier genoemde reis met die uit Hand. 15:2 mogelijk te maken. Toch is Grotius er beter dan enige andere annotator in geslaagd, de nieuwtestamentische geschriften te belichten als getuigen van de tijd waarin ze ontstonden, en ze met een begin van literair-historische kritiek vanuit hun oorspronkelijke plaats in de geschiedenis te verstaan. Hoe het Nieuwe Testament verder ook moge worden beschouwd (en de Kerk zal het ook anders moeten beschouwen), het is in elk geval een verzameling antieke geschriften. Grotius heeft ze in die waarde willen herstellen. Hij zag, dat de kerkelijke, actualiserende uitleg van het Nieuwe Testament alleen tot verdeeldheid leidde. Hij meende, dat de eenheid der kerken, zijn grote ideaal, alleen gediend kon worden met een uitlegging van het Nieuwe Testament naar zijn oorspronkelijke strekking in de vroege kerk.

Niet ten gevolge van kerkelijk idealisme, maar door de secularisering der wetenschap werden in de 19e eeuw de meeste theologische disciplines, ook de exegetische van de bijbel, a-confessionele vakken. De interpretatie van het Nieuwe Testament werd een filologisch vak met taalkundige, letterkundige en geschiedkundige aspecten. De moderne bijbelexegetische zet aldus de traditie voort, niet van de 17e-eeuwse theologische commentaren, maar die van de filologische *annotationes*. Het klinkt paradoxaal, maar is waar, dat Grotius uit (oecumenisch-)kerkelijke interesse een niet-kerkelijke, historische uitlegging van het Nieuwe Testament voorstond en beoefende, en zo een voorbereider van de moderne exegetische wetenschap werd.

Thomas Erpenius (1584–1624)
door onbekende kunstenaar,
ca. 1614. Paneel 49,5x39 cm.
Leiden, Universiteitsbibliotheek.

Thomas Erpenius was vanaf 1613 hoogleraar in de Arabische en andere Oosterse talen aan de Leidse Universiteit. Hij werkte jarenlang aan de voorbereidingen voor een veeltalige uitgave van het Nieuwe Testament. Grotius was één van zijn medewerkers en tijdens diens gevangenschap op Loevestein voorzag Erpenius hem regelmatig van boeken om zijn aantekeningen op het Nieuwe Testament te kunnen maken. Erpenius' uitgave is echter nimmer voltooid.

HUGONIS GROTHII
ANNOTATA
AD VETUS
TESTAMENTVM.
TOMVS I.

LVTETIÆ PARISIORVM,
Sumptibus { SEBASTIANI CRAMOISY, Regis
& Regni Architypographi, } via Iacobæ,
ET { GABRIELIS CRAMOISY. } sub Ciconiis.
M. DC. XLIV.
Prostant Amstelredam, Apud IOHANNEM BLAEV.

Annotata ad Vetus Testamentum,
dl. I, Parijs 1644.

In zijn laatste levensjaren werkte De Groot met grote krachtsinspanning aan zijn aantekeningen op de bijbel. Behalve de drie delen *Annotationes* op het Nieuwe Testament bewerkte hij ook nog een tweedelig commentaar op het Oude Testament, waarvan het eerste deel kort voor zijn dood het licht zag en het andere deel twee jaar later verscheen. Ook in dit werk onderscheidt de auteur zich vooral door zijn historische benadering van de tekst. De gravure op de titelpagina houdt geen verband met de inhoud van het boek, maar is het embleem van de Parijse drukkers Cramoisy.

HUGONIS GROTHII
ANNOTATIONES
IN LIBROS
EVANGELIORVM.

Cum tribus tractatibus Et Appendice eo spectantibus

AMSTERDAMI,
Apud IOH. & CORNELIVM BLAEV.
CIS I D C XXXVI.

*Annotationes in libros
Evangeliorum,* Amsterdam 1641.

Nadat De Groot op Loevestein ten behoeve van Erpenius' uitgave van het Nieuwe Testament begonnen was met de bewerking van aantekeningen, vatte hij dit werk in 1638 weer op. In 1641 verschenen de *Annotationes in libros Evangeliorum* (Aantekeningen op de Evangeliën), terwijl de volgende delen met aantekeningen op het verdere Nieuwe Testament eerst na De Groots overlijden gepubliceerd werden.

De *Annotationes* vormen de belangrijkste verklaring van het Nieuwe Testament uit de 17e eeuw. Van bijzonder belang was daarbij Grotius' historische benadering van de tekst, waarbij hij in tegenstelling tot zijn tijdgenoten niet uitging van de betekenis die bepaalde passages voor de eigen 17e eeuw konden hebben, maar van de bedoeling die ze voor de oorspronkelijke auteurs en lezers uit de eerste eeuw gehad moeten hebben.

Fantasieportret van een internationaal gezelschap van nieuwtestamentici, toegeschreven aan Jacob van Meurs, ca. 1653. Pentekening 6,3 x 19,2 cm. Parijs, Musée du Louvre, Cabinet des dessins.

Fantasieportret van een internationaal gezelschap van nieuwtestamentici, door Jacob van Meurs, 1653. Kopergravure op de titelpagina van *Novi Testamenti Libri Historici*, uitgegeven door Balduinus Walaeus, Leiden 1653.

Van deze twee groepsportretten is de bovenste de ontwerptekening voor de eronder afgebeelde gravure, die door het afdrucken van de koperplaat spiegelbeeldig is aan de tekening. De afbeelding brengt negen 16e- en 17e-eeuwse auteurs bijeen, die naar de opvatting van Walaeus de grootste bijdrage hadden geleverd aan de filologische* en historische verklaring van het Nieuwe Testament. Men vindt hier godgeleerden van verschillende opvattingen bijeen (Calvinist en Lutheraan, Remonstrant en Contra-Remonstrant), terwijl de afgebeelde personen ook wat betreft de tijd niet bijeenhoren, aangezien op het ogenblik waarop de oudste afgebeelde overleed (Camerarius, gestorven in 1574), vijf anderen, onder wie Grotius, nog geboren moesten worden.

De afgebeelde geleerden zijn (op de bovenste afbeelding van links naar rechts en op de onderste van rechts naar links): Hugo Grotius (1583–1645), Joachim Camerarius (1500–1574, hoogleraar te Tübingen en Leipzig), Ludovicus de Dieu (1590–1642, regent Waals College te Leiden), Claudius Salmasius (1588–1653, verbonden aan de Leidse Universiteit), Theodoor Beza (1519–1605, hoogleraar te Genève), Josephus Justus Scaliger (1540–1609, verbonden aan de Leidse Universiteit), Frederik Spanheim (1600–1649, hoogleraar te Genève en Leiden), Franciscus Gomarus (1563–1641, hoogleraar te Leiden en Groningen) en Daniël Heinsius (1580–1655, hoogleraar te Leiden).